

No documents found

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ГРОМАДЯН
(адреса, телефони, переліки справ,
банківські реквізити)

Про Верховний Суд України

**Законодавство, що визначає судову
систему України**

**Пленум
Верховного Суду України**

Судова практика

Рішення Верховного Суду України

**Науково-консультативна рада при
Верховному Суді України**

Законотворчість

Публікації у ЗМІ

Міжнародні зв'язки

Офіційні видання

Державні закупівлі

**Конкурс на заміщення вакантних
посад**

Корисні посилання

РОЛЬ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В КОНЦЕПЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

І.І.Ємельянова

Заступник Міністра юстиції України

За останні роки в Україні широким колом фахівців вивчається питання щодо можливості та доцільності запровадження в Україні таких інститутів як відновне правосуддя та ювенальна юстиція. Наявність різних позицій і підходів з приводу правосуддя неповнолітніх призводить до того, що сьогодні основне питання у цій сфері полягає не в тому чи бути в Україні відновному правосуддю та ювенальній юстиції, а в тому, якими саме вони мають бути.

Це є дуже актуальне питання для України, оскільки стан підліткової злочинності в Україні викликає глибоку занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів її попередження, вжиття додаткових заходів з боку державних органів і громадськості, які б сприяли поступовому скороченню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх. Позитивним зрушенням, на наш погляд, є, хоч і повільна, але доволі стійка трансформація системи правосуддя від превалювання каральної моделі правосуддя до реституційної та реінтеграційної моделей.

В багатьох країнах Європи успішно діють програми відновного правосуддя. Протягом останніх років активізувався рух запровадження програм відновного правосуддя в країнах Східної Європи, зокрема в Польщі та Росії. Отриманий позитивний досвід цих країн дає можливість стверджувати про доцільність впровадження програм відновного правосуддя в Україні.

Відновне правосуддя, базується на ідеях примирення конфліктуючих сторін, припинення самого конфлікту (виключаючи засудження та покарання винуватців конфлікту), шляхом взаємного вибачення, каяття у вчиненому, усвідомлення моральної та юридичної відповідальності за скоєний злочин і обов'язку відшкодування нанесеної жертві фізичної, моральної та матеріальної шкоди.

Що стосується інституту ювенальної юстиції, то він створювався на принципах підвищеного юридичного захисту неповнолітнього, максимальної індивідуалізації судового процесу в ювенальному суді, широкого використання в процесі не юридичних спеціальних знань з залученням на допомогу суду відповідних фахівців. В механізмі відновлення також можна знайти дію вказаних принципів.

Намагання захистити неповнолітніх (особливо молодшого віку) від кримінального покарання є стійкою специфічною рисою ювенальної юстиції. Можна вказати на найдавніший історико-правовий пам'ятник - Закон XII Таблиць, де вже фігурував термін

«пом'якшення покарань». На історичному шляху у відношенні неповнолітніх з'явилися поняття «вік кримінальної відповідальності», «пом'якшене покарання, виправдане неповноліттям», дій «без розуміння», що звільняють неповнолітнього від кримінальної відповідальності і покарання.

Правовий акт, що створив перший у світі ювенальний суд («чикагський», або «іллійський»), це Закон штату Іллінойс (США) від 2 липня 1899 р., який був спрямований на урятування дітей, що опинилися в небезпечному для їхнього життя і здоров'я середовищі (на вулиці, без даху, без батьківського захисту і піклування). Такі підлітки-правопорушники в цьому законі розглядалися, насамперед, як жертви вказаних негативних умов. Слід зазначити, що ефективність перших ювенальних судів у США, на їхній батьківщині, була настільки велика, що у Європі їх проголосили «американським дивом».

Відновне правосуддя співвідноситься з кількома науковими дисциплінами, як правового, так і не правового характеру. Правові - це кримінальне право та кримінальний процес. Не правовою є психологія: загальна, соціальна, юридична. Кожна з вказаних галузей науки вносить свій внесок у теоретичну базу відновного правосуддя. Саме тому, варто відповісти на запитання, нормами якої галузі права регулюється діяльність учасників відновного процесу.

Якщо говорити про кримінальне та кримінально-процесуальне право, то вони повинні визначати головні засади примирення і відшкодування нанесеної шкоди (фізичної, матеріальної, моральної), оскільки її відшкодування є обов'язковою умовою примирення.

Аналізуючи наше законодавство, можна зазначити, що на даний час у Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах України є лише невелика частина нормативної бази цього виду правосуддя.

Принцип підвищеного правового захисту неповнолітніх у судовому процесі формувався історично й діє зараз як механізм, що компенсує такі вікові труднощі підлітків, як неадекватна реакція на конфліктну ситуацію, відсутність життєвого досвіду у виборі правильної поведінки, можливий вплив на нього негативного мікросередовища.

Кримінальний кодекс України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям або у зв'язку з примиренням винного з потерпілим на підставах, вказаних у ст.ст.45, 46 КК України.

Положеннями статті 45 КК України передбачається звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. При цьому особа має бути такою, що вчинила злочин вперше, а злочин має бути невеликої тяжкості (міра покарання - позбавлення волі до двох років або більш м'яке покарання). Головне - особа повинна щиро **покаятися** у вчиненні злочину, активно **сприяти розкриттю злочину**, а також **повністю відшкодувати** завдані збитки або **усунути** заподіяну шкоду.

Положеннями статті 46 КК передбачається звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Ця стаття є закріпленням відомого зарубіжному законодавству інституту медіації, як альтернативного способу врегулювання кримінально-правових конфліктів, в основу якого

покладено посередництво у примиренні сторін. При цьому особа має бути такою, що вчинила злочин вперше, а злочин має бути невеликої тяжкості. Крім того, винний обов'язково повинен **примиритися** з потерпілим та **відшкодувати** завдані збитки **або усунути** заподіяну шкоду. При цьому під примиренням розуміється досягнення угоди, яка фіксує примирення потерпілого та обвинуваченого (підсудного) і ту обставину, що потерпілий не заперечує проти звільнення винного від кримінальної відповідальності. Факт примирення потребує відповідного процесуального закріплення у матеріалах справи. Як вбачається, медіація в ідеалі має своїм наслідком примирення потерпілого та обвинуваченого (підсудного).

Положення частини першої статті 66 КК, якими визначається, що щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є обставинами, що пом'якшують відповідальність. Крім того, частина друга статті 66 КК передбачає, що при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не закріплені у названій статті (такою обставиною може бути, зокрема, примирення потерпілого та обвинуваченого (підсудного) у справах про злочини тяжчі, ніж злочини невеликої тяжкості). Щире каяття полягає в оцінці особою своєї протиправної поведінки через визнання вини і готовність нести кримінальну відповідальність.

Таким чином, вдале застосування процедури медіації, тобто, у разі, якщо воно мало наслідком виникнення названих вище обставин, у будь-якому разі може бути корисним для обвинуваченого (підсудного), у тому числі у справах про злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі, а також тоді, коли винний не в змозі відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду. Важливо також, що за наявності декількох обставин, що пом'якшують відповідальність (це, зокрема, може бути поєднання таких ймовірних наслідків медіації, як щире каяття та добровільне відшкодування шкоди), суд може за особливо тяжкий, тяжкий та середньої тяжкості злочин призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (стаття 69 КК).

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 6 КПК кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю за примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим у справах, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого. Винятки з цього правила закріплені частинами 2, 4, 5 статті 27 КПК. З зазначених причин не можуть бути закриті лише справи про згвалтування; справи, які мають особливе громадське значення; у разі вступу у справу прокурора у зв'язку із захистом державних або громадських інтересів чи прав громадян.

Статтею 7 КПК передбачено право суду звільнити підсудного від кримінальної відповідальності, коли буде визнано, що на час розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

А положеннями статті 7-1 КПК (за наявності підстав зазначених у статтях 45, 46 КК) передбачена можливість закриття судом провадження у кримінальній справі у разі примирення

обвинуваченого, підсудного з потерпілим та у зв'язку з дієвим каяттям.

Цікаво, що КПК не встановлює обмежень стосовно цього права суду, а вирішення питання про подальшу долю винної особи цілком віднесено на розсуд суду. Положеннями статей 7-2 і 8 КПК визначений порядок звільнення від кримінальної відповідальності за наявності підстав, визначених у статтях 45 і 46 КК (відповідно). До речі, в обох названих випадках, вирішуючи долю обвинуваченого чи підсудного, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого і повідомити його про прийняте рішення (стаття 12 КПК).

До неповнолітніх осіб може бути повною мірою застосовано звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям (ст.45 КК), у зв'язку з примиренням з потерпілим (ст.46 КК). Крім того, Кримінальний кодекс України містить особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб.

Неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру (частина перша статті 97 КК). Той чи інший результат примирення може засвідчити, що неповнолітній здатен (нездатен) виправитися без застосування покарання.

Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності за ч.1 ст.97 КК є вчинення вперше злочину невеликої тяжкості особою, яка на час вчинення цього злочину і на час прийняття судом рішення про її звільнення від кримінальної відповідальності не досягла вісімнадцяти років. Також підставою звільнення зазначеного неповнолітнього від кримінальної відповідальності є висновок суду про те, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання.

Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання (частина перша статті 105 КК). Як "щире розкаяння", так і "подальша бездоганна поведінка" можуть бути наслідком примирення.

Як бачимо, чинне законодавство України містить багато передумов для застосування відновного правосуддя. Наведені вище положення створюють правове поле для того, щоб примирення, у разі його проведення, мало конкретні правові наслідки.

Разом з тим, незважаючи на те, що КПК містить низку норм, спрямованих на процесуальне наповнення перелічених вище можливостей застосування примирення (пункт 11 частини першої статті 227 - повноваження прокурора; пункт 3 частини першої статті 229 - дії прокурора при перевірці справи з обвинувальним вироком; стаття 232-1 - дії прокурора у разі надходження до нього справ, по

яких можливе звільнення обвинуваченого (підсудного) від кримінальної відповідальності або припинення провадження; пункт 2 частини першої статті 237 - питання, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи; пункт 5 статті 244 - рішення судді за результатами попереднього розгляду справи; стаття 248 - порядок закриття справи та ін.), проте, у кримінальному процесі відсутні норми про медіацію чи її аналоги. Фактично, це і є одним із факторів, який стримує поширення цього інституту в Україні.

Так, вирішуючи питання про необхідність застосування процедури примирення при розслідуванні чи судовому розгляді кримінальної справи, насамперед, слід визначити у процесуальному законодавстві на якій стадії ця процедура може бути застосована, яким документом (можливо угодою) має бути закріплено факт примирення (чи не примирення), а також, мають бути визначені строки, необхідні для проведення медіації. Оскільки медіація не передбачена прямо законодавством, вона не може бути стадією кримінального процесу. Відповідно, не врегульованою залишається значна кількість питань, які можуть виникнути у процесі її застосування.

Поряд з цим, важливим є і врегулювання в законодавстві гарантій недопущення стороннього впливу зацікавлених осіб (наприклад, родичів, адвокатів, тощо) на рішення про примирення, оскільки при вирішенні питання застосування процедури медіації має враховуватись вільне усвідомлення волевиявлення сторін, що примиряються.

Розглянуті вище проблеми відновного правосуддя потребують внесення відповідних змін у проект КПК України, спеціальною частиною якого повинен стати відновний аспект правосуддя взагалі, і для неповнолітніх в першу чергу.

Також, невирішеним залишається питання статусу органу, який буде здійснювати процедуру медіації. Аналізуючи досвід країн світу щодо питання підпорядкування служб медіації, можна зазначити, що держави по-різному вирішують цю проблему. Так, наприклад, в Австрії Департамент позасудового вирішення конфліктів Асоціації пробації та соціальної роботи є незалежною приватною організацією, що субсидується Міністерством юстиції Австрії; в Чехії служба пробації та медіації є державною організацією та перебуває під юрисдикцією Міністерства юстиції України; в Фінляндії служби медіації фінансуються за рахунок муніципалітетів. Що стосується Польщі, то фінансування центрів медіації відбувається за рахунок місцевих органів влади, громадських організацій та фондів, а в Іспанії (Каталонії) послуги медіації між потерпілим та правопорушником фінансуються Департаментом юстиції Каталонії.

На наш погляд, передумовою внесення змін до законодавства України має бути запроваджена експериментальна програма примирення потерпілого з неповнолітнім обвинуваченим (підсудним). І лише після отримання позитивних результатів від проведеного експерименту можна говорити про впровадження на законодавчому рівні програм відновного правосуддя в Україні.

Також, слід відзначити, що оскільки злочинність у дитячому середовищі є дуже актуальним питанням, вимагає удосконалення

проведення профілактичної роботи. У зв'язку з цим, необхідно постійно зосереджувати зусилля на пошуку ефективних форм взаємодії державних і недержавних установ і організацій з метою виявлення глибинних процесів, які породжують злочинність неповнолітніх, адекватного реагування на них, попередження злочинів та їх профілактики, правового впливу на неповнолітніх, що вчинили злочини, та на осіб, які своїми діями сприяли антисоціальній поведінці підлітків, соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників та адаптація їх у суспільстві.

Законом України „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” від 24.01.95р., виходячи з положень Конституції України та Конвенції ООН визначено правові основи діяльності органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Цим же законом (ст. 6) передбачено створення при судах інституту судових вихователів для здійснення контролю за виконанням рішень щодо неповнолітніх, який діє згідно з положенням, яке затверджується Верховним Судом України, Міністерством юстиції України, Міністерством освіти України.

Наказом Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства освіти України від 15.11.1995р. № 478/63/7/5 затверджено Положення про судових вихователів, відповідно до якого судові вихователі є працівниками суду.

Відповідно до цього Положення одним із основних завдань інституту судових вихователів, визначені такі, як усунення причин і умов, які сприяли скоєнню протиправних дій, профілактика правопорушень, виховання неповнолітніх, які скоїли правопорушення, шляхом формування свідомого ставлення неповнолітніх до Закону та надання допомоги батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам) у вихованні їх неповнолітніх дітей. Призначення судового вихователя повинно відбуватися за рішенням чи постановою суду, та направлене безпосередньо на попередження бездоглядності та можливого скоєння правопорушення (рецидиву) неповнолітнім. Судовому вихователю передаються на виховання неповнолітні, які скоїли злочини, але звільнені від кримінального покарання за віком, або у зв'язку з недоцільністю застосування до них заходів кримінального покарання, якщо направлення їх до спеціальної виховної установи не є необхідним та умовно засуджені або засуджені до мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, або засуджені до позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку. Положенням про судових вихователів передбачений тісний зв'язок з іншими органами і службами у справах неповнолітніх.

Роль судового вихователя з тими завданнями, що окреслені у Положенні, дуже важлива у подальшому формуванні свідомості неповнолітнього у повазі до дотримання законів та правосуддя. Постійний контроль за життям неповнолітнього, увага та надання постійної допомоги з боку судового вихователя має на своїй меті поступове відвернення неповнолітнього зі шляху скоєння правопорушень та злочинів, та виховання з колишнього злочинця законослухняного громадянина.

Незважаючи на те, що інститут судових вихователів на законодавчому рівні був затверджений ще в 1995 році, але до цього часу фактично так і не був запроваджений.

Разом з тим, слід зазначити, що у зв'язку з прийняттям Закону України „Про судоустрій України” від 07.02.2002р., організаційне забезпечення діяльності судів, що відповідно до цього Закону становлять заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру, що спрямовані на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя, покладено на державну судову адміністрацію.

Враховуючи вищенаведену низку проблем, які в кінцевому результаті потребують вирішення на законодавчому рівні, вважаємо за доцільне створити міжвідомчу робочу групу при Міністерстві юстиції України з представників Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Державного департаменту України з питань виконання покарань та інших представників недержавних громадських організацій і науковців для вироблення єдиних узгоджених пропозицій стосовно механізму запровадження інституту відновного правосуддя в українському законодавстві.